

Per concloure aquesta magna aportació de gairebé sis-centes pàgines, Xavier Ferré, amb la minuciositat habitual al llarg de la seva tasca investigadora, presenta a «Espais de sociabilitat reusencs: marcs i xarxes», una panoràmica històrica del corpus associatiu reusenc, a la qual ha tingut l'oportunitat d'apropar-se ja anteriorment en múltiples treballs, incorporant per primera vegada un tipus assistencial no estudiat fins ara, com és el dels orígens fundacionals de la Creu Roja a la capital del Baix Camp.

Comptat i debatut, ens trobem davant una obra, extensa de contingut i ampla d'objectius, força reeixits d'altra banda, que no pretén tancar la problemàtica històrica de l'estudi de les sociabilitats al Principat, sinó, més aviat, aprofundir en els principals eixos aquí proposats: la descentralització territorial, la qualificació i quantificació d'aquestes transcendents eines socials i la seva evolució i transformació al llarg del període contemporani. Esperem, doncs, que el grup de recerca «Ideologies i Societat a la Catalunya Contemporània» pugui completar amb successives aportacions el repte plantejat amb la publicació d'aquest treball, al temps que, tal vegada com a principal mancança a destacar, abordi una perspectiva comparada, prou imprescindible, amb la resta de territoris dels Països Catalans. ◀

Prudencio Viveiro Mogo

PER UNA HISTÒRIA DE LES ESPANYES. QUAN EL PLURAL IMPORTA

Historia de las Españas

Juan Romero/Antoni Furió (eds.)

Introducció de Josep Fontana

441 pp., 2015, València, Tirant lo Blanch llibres

Una de estas ideas es que España tiene tendencia á la federacion: opinion bastante general entre los extranjeros, y que á veces les favorece para fomentar la discordia ó incomodarnos, creyendo que será fácil dividirnos. Este es un gravísimo error. En España menos que en ninguna nacion hay esa tendencia. Tenemos hechos grandes y recientes que comprueban que cualquiera que sea la diferencia que haya entre catalanes y gallegos, andaluces y castellanos, la idea de formar una sola nación era general entre todos los españoles, y que todo lo consagrarán á su conservacion...

Les paraules que enceten aquest treball corresponen a un discurs del comte de Toreno, un dels principals representants del liberalisme moderat, a les Corts del Trienni Constitucional, concretament el 22 de març de 1821. Tot i que fos una opinió particular de Toreno, es pot dir que exemplifiquen a la perfecció quina fou la posició dels liberals espanyols a l'hora de pensar la nació espanyola: la visió essencialista d'una nació que no calia construir, perquè es donava per feta. I tanmateix, res de més lluny de la realitat. L'actitud nacional dels liberals era quasi tan ingènua com pensar que Ferran VII podia acatar el règim constitucional. I així els va anar, en un i altre sentit. Per bé que no existeix unanimitat en la historiografia espanyola pel que fa a la nacionalització al segle XIX, podem afirmar que a diferència d'altres països —sobretot França— la construcció nacional espanyola al llarg del Vuit-cents fou molt deficient, la qual cosa facilità el desenvolupament de les alternatives nacionals de la perifèria.¹ El desastre colonial del 1898 obrí un debat que, en gran mesura, es manté encara vigent a hores d'ara: la discussió al voltant de com s'ha de concebre Espanya. En aquests debats sobre l'ésser d'Espanya la Història té un paper rellevant. Ara bé, tot sovint les referències a la Història tenen més a veure amb vagues al·lusions mil vegades repetides i d'una veracitat força dubtosa que amb un vertader debat científic i historiogràfic. Així doncs, és una bona notícia l'aparició del llibre *Historia de las Españas. Una aproximación crítica*, en el qual un grup d'historiadors notables situen Espanya —o les Espanyes, perquè sempre n'hi hagué diverses propostes tant en el temps com en l'espai— com un producte històric, fora de les visions essencialistes.² Josep Fontana insisteix en aquestes idees a la seua introducció, on fa una crida a mantenir el debat al si de la ciència històrica.

Les apel·lacions a la Història foren, per descomptat, fonamentals en els debats al voltant del problema d'Espanya. A aquests usos de la Història en les diferents maneres de concebre Espanya dedica Pedro Ruiz Torres el primer treball del volum. Exemplifica les diferents maneres d'entendre la Història en el debat que mantingueren el 1932, a les Corts constituents de la Segona República, José Ortega y Gasset

¹ Sobre la qüestió de la nacionalització espanyola al segle XIX és fonamental l'obra de José ÁLVAREZ JUNCO, *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001

² En aquesta mateixa línia de pensament s'insereixen les declaracions del president del Govern espanyol Mariano Rajoy quan afirma que Espanya és la nació més antiga d'Europa, afirmació que repeteixen altres membres del seu partit. Tanmateix, com es diu en la presentació d'aquest llibre: «La necesidad de remontarse a la noche de los tiempos, de situarse fuera de la historia, y de recalcar el carácter tres veces milenario, si no más, de la identidad española no es sino una manera de expresar la inseguridad sobre el presente y de conjurar, de forma imperativa y categórica más que reflexiva y crítica, los temores sobre el futuro», p. 10

i Manuel Azaña, amb el rerefons de la discussió sobre l'Estatut de Catalunya. Mentre que la visió d'Ortega concebia Espanya com una nació inqüestionable, gairebé una necessitat, el discurs d'Azaña situa Espanya en una època històrica determinada, les unions personals que agrupaven els distints estats peninsulars. Aquestes dues maneres d'aproximar-se al problema espanyol comptaven ja amb precedents i, per descomptat, tindrien els seus continuadors. Pere Bosch Gimpera reforça, en una conferència del 1937, la línia discursiva d'Azaña sobre la base del reconeixement de la pluralitat històrica i cultural d'Espanya. També incidiria en aquest mateix pla l'escola historiogràfica al voltant de Jaume Vicens Vives. La posició d'Ortega tindria també els seus partidaris, arribant fins i tot a l'actualitat. Així, en el marc del que s'ha conegut com «la reforma de les humanitats», endegada per la ministra Esperanza Aguirre el 1997, un grup d'historiadors desenvolupà l'anomenat «paradigma de la normalitat». Espanya tindria una evolució semblant a la d'altres nacions del seu entorn, tot avalant la seua realitat antiga i inqüestionable. Per a Pedro Ruiz aquestes dues posicions antagòniques —una Espanya immutable o un país producte d'unes circumstàncies històriques determinades— es mantenen encara en el debat actual.³

El text d'Antoni Furió desmunta alguns dels que hom considera mites fundacionals d'Espanya, fonamentalment la idea de Reconquesta. A banda del fet que el terme sorgí segles després dels esdeveniments a què fa al·lusió, l'expansió del regnes medievals de la Península Ibèrica s'ha d'interpretar a la llum de l'expansió de les societats medievals, un procés anàleg al d'altres espais europeus, al marge de qualsevol motivació política o religiosa. Cauen també mites com els de Pelai o Covadonga, dels quals se'n qüestiona àdhuc l'existència per part d'alguns historiadors. D'altra banda, és molt significatiu que als segles medievals la denominació Espanya restés restringida a l'espai ocupat per Al-Andalus. Furió dedica el seu treball també al debat al voltant de dues concepcions antagòniques dels segles medievals. Una elaborada per Américo Castro, que posava l'accent en la formació d'allò espanyol com una síntesi de cristians, moros i jueus; l'altra, responsabilitat de Claudio Sánchez Albornoz, que situava la Reconquesta en el centre d'una identitat espanyola més que mil·lenària.

³ Afirma Pedro Ruiz: «aquello que más llama la atención en la controversia reciente sobre España es la combinación de viejas y nuevas ideas en un terreno todavía delimitado, como lo estaba en 1932, por dos posturas contrapuestas. De un lado, la de aquellos que como Ortega identifican España con una gran nación incuestionable y los “nacionalismos particularistas” como un problema insoluble; en el otro, la de quienes entienden la política a la manera de Azaña, como el modo de hacer frente a la pretensión de vivir de otra manera dentro del Estado español...», p. 56

A la visió immanent d'Espanya s'hi afegia doncs una perspectiva castellana, és a dir, per als valedors d'aquesta proposta existia una identificació entre Castella i Espanya, un intent d'uniformar el territori sota les lleis i els costums de la Corona de Castella. Tal i com demostra Antoni Simon i Tarrés, són aspectes que ja es poden albirar en temps del Comte Duc d'Olivares durant el regnat de Felip IV. La política centralista d'aquest *valido* contribuï a trencar els vincles de confiança política entre el centre castellà i la formació històrica catalana, alhora que accentuava una contrai-identitat nacional a la perifèria. Ara bé, aquest primer atac a la Monarquia composta i pactada vindria seguit d'un altre de molt més fort amb l'adveniment de la dinastia borbònica. En efecte, el treball de Joaquim Albareda destaca la fi de les lleis pròpies de la Corona d'Aragó —i particularment del Principat de Catalunya— facilitada pel fet que aquests territoris foren partidaris del bàndol perdedor en la Guerra de Successió. La conclusió més sobresortint d'aquests treballs és la clara vinculació de la idea d'Espanya amb la de Castella, fet que n'afavorí el refús per part d'amplis sectors de la perifèria. En contraposició amb això, les bases del Regne Unit, que també s'assentaren al principi del segle XVIII, foren dissenyades amb una vessant molt més pactista i inclusiva. D'ací també les diferents evolucions posteriors. Com argumenta Antonio-Miguel Bernal en la seua contribució, l'imperi britànic fou una continuació de la integració precedent dels països britànics, mentre que l'imperi espanyol es mantingué vedat als naturals de la Corona d'Aragó fins a dates molt tardanes. Òbviament, aquest fet també entrebancaria la consolidació nacional.⁴

I així arribem al segle XIX, època en què les nacions es configuren tal i com les coneixem avui al sorgir el concepte de sobirania nacional. En efecte, Juan Sisinio Pérez Garzón estudia un dels dos fenòmens més característics del liberalisme espanyol: el juntisme. Quan el poder de la Monarquia absoluta cau, el buit de poder és cobert per tot el territori amb la formació de Junes que assumeixen la plena sobirania. Aquest fet no sols ens parla clarament del reconeixement de la sobirania

⁴ Antonio-Miguel BERNAL confirma així la diferent evolució del Regne Unit i Espanya: «Dos vías diferentes –unión política por decisión parlamentaria y otra por decreto– para un fin similar –la creación de los modernos Estados unitarios– y que van a marcar la dispar trayectoria constitucional de Gran Bretaña y España en época contemporánea», p. 228. «La ocasión perdida por España en aquella tesitura –como hizo Inglaterra con Escocia en 1707, al agregarla con todas sus consecuencias al comercio colonial inglés– fue la de no incorporar en la explotación de las colonias de manera plena –al tiempo de uniformar el gobierno– al resto de las comunidades hispanas que hasta entonces habían estado excluidas del Imperio en beneficio exclusivo de Castilla. El monopolio colonial, vía Cádiz, se mantuvo y la libertad de comercio no fue realidad hasta la tardía fecha de 1778», p. 229

nacional, sinó que, la successiva organització de les Juntes, preveia una organització federal que, encara que al final no va triomfar, sí que estava latent en les capes populars. D'altra banda, Borja de Riquer s'encarrega d'analitzar les principals causes de la deficient nacionalització espanyola en el segle XIX. Assenyala Riquer que al llarg del segle XIX els poders locals mantingueren una força notable, una situació que tingué molt a veure amb la força del carlisme, en detriment d'un sentiment nacional. Per altra part, l'evolució política va donar un gran protagonisme als militars, desgastant un poder civil tampoc no va ser capaç de crear una Administració pública eficaç, la majoria de les vegades usada com a botí polític. El retard econòmic no fou capaç d'articular un mercat nacional, mentre que l'absència de conflictes exterior impedí la cohesió de la població a l'entorn d'una causa. Nota fonamental de la dèbil nacionalització del XIX va ser l'escassa dotació d'un ensenyament que havia de formar ciutadans participants d'una nació; tinguem en compte, per exemple, que no es va crear un Ministeri d'Instrucció Pública específic fins al 1900. Un altre punt important va ser el manteniment d'un servei militar obertament discriminatori, que obligava a pagar una «contribució de sang» als qui no posseïen mitjans econòmics. Finalment, a falta d'una identificació amb una Monarquia que vivia d'esquenes al país i en absència d'un consens bàsic sobre uns símbols nacionals tampoc no ajudaren a crear un fort sentiment nacional.

La greu fractura provocada per la victòria franquista en la Guerra Civil va condemnar milers d'espanyols a l'exili. Això no obstant, en el desterrament va continuar el debat sobre el model territorial d'Espanya, i a l'evolució d'aquests debats dedica el seu treball Ramón Villares. En una primera fase, entre els anys 1944 i 1948, la política de l'Espanya exiliada té un perfil clarament perifèric. En aquest període hem de destacar la posada en marxa d'una nova etapa de Galeuzca, bàsicament per inspiració del lehendakari José Antonio Aguirre. Aquest nou Galeuzca es reafirmarà en les institucions republicanes i en l'especificat de Galícia, Euskadi i Catalunya. Ara bé, al llarg dels anys cinquanta la política de l'exili va a virar cap al federalisme europeista i cap a la democràcia política. Villares identifica les dues revistes, ambdues publicades a Mèxic D. F., com a principals portaveus d'aquesta nova tendència: *Las Españas* (1946-1956) i la seua continuació *Diálogo de las Españas* (1956-1963), en la línia editorial de les quals hi va tenir un paper important Anselmo Carretero (1908-2002). El plural «Españas» era indicatiu de quina era la tendència d'aquestes publicacions, que incidien en la solució federal per al problema territorial espanyol, duent-lo més enllà de les autonomies plebiscitades durant la Segona República. El punt culminant d'aquesta proposta va ser la celebració d'un congrés a Múnic —el famós «contuberni»— en què van participar tant l'exili com els reformistes del

franquisme. Allò més destacat del treball de Ramón Villares és la investigació que realitza l'autor de la possible continuïtat entre les propostes de l'exili que acabem de comentar i la solució al problema territorial que es va fixar al llarg de la Transició. En aquest sentit, si bé la lletra de la Constitució de 1978 sembla apuntar a una solució *galeuzcana* —per la distinció entre nacionalitats i regions—, la posterior generalització de les autonomies —el conegut com a «café per a tothom»— aniria més en la línia de les propostes apuntades per Anselmo Carretero i el moviment europeïsta.⁵

Finalment, el balanç de l'Estat de les autonomies és responsabilitat de Juan Romero i Manuel Alcaraz. Aquests autors fan un resum positiu de l'actual període constitucional, que ha permès un llarg període de progrés i convivència. Ara bé, igualment constaten l'esgotament de la solució autonòmica i criden a seguir el camí del federalisme plurinacional o federalisme asimètric. No obstant això, són conscients aquests autors de les dificultats per aconseguir el consens necessari per al reconeixement de la plurinacionalitat de l'Estat. Un dels principals obstacles es troba en el renaixement del nacionalisme espanyol, especialment visible des del primer govern del Partit Popular en 1996 i, sobretot, des de 2008 amb l'inici de la crisi econòmica. En aquest treball es defensa un nou pacte polític en nom del federalisme plurinacional. Per aprofundir en aquesta línia, el professor Alain-G. Gagnon realitza una presentació de les solucions donades al Canadà al problema territorial. A més d'insistir en el federalisme multinacional, un dels conceptes en què insisteix Gagnon és el de «vinde de confiança», necessari per a una relació equitativa entre el centre i la perifèria.

Acabarem recuperant les paraules del comte de Toreno amb què començàvem aquest treball. Allò que constituïa per a un polític del XIX un problema —el federalisme— és per als autors d'aquest llibre una solució al principal dels reptes de la política espanyola contemporània: la qüestió territorial. En aquest llibre hi ha un enfocament nítidament plural de la Història d'Espanya i, consegüentment, una aposta per un reconeixement de la plurinacionalitat de les Espanyes. Això no obstant, no se'ns escapa que, fins i tot aconseguint el consens polític necessari per a la construcció d'un veritable Estat plurinacional, res no aconseguiríem sense que es fomentàs una pedagogia de la pluralitat per part dels poders públics. Seguint aquest raonament són, per tant, rellevants obres com les que acabem de comentar,

⁵ Afirmar Ramón VILLARES: «...que buena parte de los problemas que marcaron la agenda política de la transición estaban pensados previamente por parte de una minoría intelectual y política que, amparada por organizaciones del exilio, desarrolló de forma autónoma una nueva estrategia», p. 353. «En la solución dada por la transición a la cuestión territorial es, probablemente, donde mejor se percibe la herencia del exilio», p. 364

ja que posen els fonaments per a construir un nou pacte federal que, almenys, tinga la duració de l'Estat de les autonomies. Però la necessitat d'afrontar la reforma del model territorial no ha de fer-nos creure que la qüestió haja de tenir una solució definitiva, tal i com s'indica en la presentació d'aquest volum.⁶ ◀

Traducció del gallec de Jaume Soler

Aquesta ressenya es publicarà també a la revista *Grial*

Oliver Vergés Pons

MEMÒRIA I FRONTERA

Una memòria compartida. Els llocs de memòria dels catalans del nord i del sud

Enric Pujol i Queralt Solé (eds.)

242 pp., 2015, Catarroja/Figueres/Perpinyà, Ed. Afers

Quan parlem de memòria, sovint ho fem per referir-nos als records de caràcter personal, individuals i intransferibles, que els éssers humans conservem del passat viscut. Però no sempre la memòria és individual, també és quelcom social, col·lectiu, un nexa relacional entre persones, allò que l'historiador francès Pierre Nora definia com a «lloc de memòria». Aquest és el títol —*Les lieux de mémoire*— que duu l'extensa obra per ell dirigida, títol que remet al concepte que pretén integrar tots aquells elements, concrets o abstractes, que una comunitat humana identifica com a propis, heretats d'un passat comú, col·lectiu. Així, coses tant diferents entre elles com un monument, una muntanya, un personatge, un esdeveniment, una institució o un arxiu poden ser considerats per una col·lectivitat humana, des d'una nació fins als habitants d'una mateixa ciutat, com a llocs de memòria propis, realitats heretades d'un passat comú que identifiquen, conscientment o inconscient, una mateixa comunitat.

⁶ «Porque frente a quienes hace tiempo quisieran “cerrar” y “culminar” un edificio que creen iniciado con la nueva etapa democrática inaugurada hace casi cuatro décadas, nos encontramos ante el único de los grandes retos históricos que en España se ha tenido que afrontar que no se ha sabido o no se ha podido resolver todavía y que tal vez no tenga por qué ser definitivamente resuelto», p. 11